

УДК 94 (47+57) : 394

«Буржуазні обивателі»: постреволюційна реальність

О.В. ДЕЛІЯ

Полтавський університет економіки і торгівлі, м. Полтава, Україна, E-mail: odel2008@mail.ru

Авторське резюме

Сучасний розвиток вітчизняної історичної науки в контексті вивчення історії радянського періоду все більше пов'язаний із дослідженням проблем історії повсякденності. Авторкою зроблена спроба аналізу постреволюційної радянської дійсності на українських землях через ретроспективу повсякденного досвіду представників колишніх соціальних еліт.

Характерною ознакою тогочасної радянської дійсності стала необмежена влада Надзвичайної комісії та неузгодженість дій місцевих управлінських структур. Відповідні відділи ВУЦВК були переповнені листами українських громадян із скаргами на незаконні дії губернських надзвичайних комісій, провінційних більшовицьких чиновників, проханнями про помилування та заступництво. Значна частина населення, добре засвоївши із радянських гасел егалітаристські ідеї, на фоні загальної розрухи та економічної кризи, хворобливо реагувало на недотримання цих принципів більшовицькими комісарами.

На тлі бурхливих революційних перетворень та управлінської чехарди, в умовах дефіциту фахових кадрів до радянських владних структур потрапило чимало непорядних шукачів наживи. Останні, користуючись моментом, прикриваючись завданнями класової боротьби, влаштовували справжні побори щодо представників майнових верств населення. Під виглядом боротьби із контрреволюційним елементом, спекулянтами та іншими соціально-небезпечними особами відбувалися звичайні вбивства та переслідування колишніх представників соціальних еліт.

Набули поширення випадки широкого застосування наданих надзвичайних повноважень місцевими владними структурами відносно майнових прошарків соціуму задля зведення особистих рахунків. Завданнями пролетарської революції обумовлювались й безконтрольні реквізиції майна власників. Органи місцевої влади часом не узгоджуючи свої дії, реквізували все підряд.

Ключові слова: історія повсякденності, соціум, майно, власник, реквізиція, радянська дійсність.

«The bourgeois philistines»: postrevolutionary reality

O.V. DELIA

Poltava university of economics and trade, Poltava, Ukraine, E-mail: odel2008@mail.ru

Abstract

Modern development of national historical science in the context of the study of the history of the Soviet period more inclined to study the history of the problems of everyday life. The author of the article analyzed the post-revolutionary Soviet reality in the Ukrainian lands through retrospective everyday experience of former members of the social elite. A characteristic feature of Soviet reality was the absolute power of the Cheka and the lack of coordination between local management structures. The relevant part of the Central Executive Committee were filled references of Ukrainian citizens with complaints against unlawful actions of the provincial emergency committees, provincial officials Bolshevik, asking for mercy and protection. Most of the population is well mastered with Soviet slogans of the idea of equality in the conditions total chaos and economic crisis revealed a painful response to non-compliance with these principles of Bolshevik commissars.

In the conditions of revolutionary changes, changes in management of the authorities came to searchers personal gain. They hide behind the goals of the class struggle take bribes from property groups of the population. Under the guise of combating counter-revolutionary elements, speculators and other socially dangerous people, occurred plain murder and persecution of former members of the social elite.

There were cases of extensive use of emergency powers by local authorities in relation to the property sectors of society with a view to settling of personal scores. The task of the proletarian revolution justifies uncontrolled requisitioning of property owners. Local governments are not coordinating their actions requisitioned everything.

Keywords: history of everyday life, society, property owner, the requisition, Soviet reality.

Постановка проблеми. Сучасний розвиток вітчизняної історичної науки в контексті вивчення історії радянського періоду все більше пов'язаний із дослідженням проблем історії повсякденності. У цьому зв'язку у спектрі дослідницької оптики опиняється пересічна людина з її буденним життям, щоденними переживаннями, особистим відчуттям та сприйняттям тогочасних реалій. Все це наближає дослідника до більш глибокого та адекватного розуміння перебігу історичного процесу, у той же час створює

умови для конструювання образу життя великих соціальних верств, пересічних громадян, представників влади тощо.

Аналіз досліджень і публікацій. Вивчення повсякденних практик радянського суспільства 20-30-х років через призму історичного пізнання отримало розвиток наприкінці 80-х років минулого століття у рамках тотального процесу ліквідації «білих плям» в історії. Низка студій російських науковців Н. Лебіної, Н. Козлової, Г. Бордюгова та інших переважно були присвя-

чені тогочасним суспільним аномаліям, дослідженню девіантних груп населення.

У поле зору української історичної науки проблематика повсякдення потрапила на початку нового тисячоліття під впливом досліджень західних вчених. Серед вітчизняних наукових студій слід відзначити серію монографічних видань Інституту історії України, присвячених повсякденному життю українського суспільства радянського періоду. Історіографічний аспект історії повсякденності 20-30-х років висвітлений у працях українського історика Г. Васильчука. Цікавими є напрацювання українських дослідників Н. Гогохія та О. Коляструк щодо вивчення історії радянської повсякденності 20-30-х років.

Постановка завдання. Попри вагомий напрацювання у цій галузі на сьогодні в історичній науці не існує спеціального дослідження спрямованого на висвітлення проблеми вітальності (як виживання) значного прошарку представників дореволюційної української еліти у перехідному суспільстві 20-х років.

Метою публікації стала спроба дослідження основних тенденцій постреволюційної дійсності на українських землях через призму повсякденного досвіду представників колишніх соціальних еліт.

Виклад основного матеріалу. Характерним явищем радянської дійсності початку 20-х років стає необмежена влада ВНК та її місцевих відділів, до загального хаосу та безладу додавались свавілля та неузгодженість дій влади на місцях. Відповідні структури ВУЦВК були переповнені листами українських громадян із скаргами на беззаконні дії губернських надзвичайних комісій, провінційних більшовицьких чиновників, проханнями про помилування та заступництво. Як правило, ці звернення розглядались як ефективний спосіб досягти позитивного вирішення проблеми вже на основі контактів із представниками місцевої влади. Спонукальним мотивом звернень ставало також тверде переконання що на місцях спотворюють політику центральної влади.

Так, в анонімному листі до ВУЦВК із м. Суми зазначалось: «...каждый стоящий у власти только, кричит, шумит, бросает красивые слова, но в тоже время думает только о своем благоденствии, о своем кармане, не о гражданах [7, 57а–57б]». Значна частина населення, добре засвоївши із радянських гасел егалітаристські ідеї, на фоні загальної розрухи та економічної кризи, хворобливо реагувало на недотримання цих принципів більшовицькими комісарами. В анонімному зверненні до Голови ВУЦВК Г. Петровського, датованому 1920 р. «Про корупцію у Єкатеринославському ревкомі», автора листа обурив факт наявності у голови ревкому «замшевых сапог [6, арк.46]».

Становище на периферії значно погіршувала неузгодженість дій місцевих владних структур, постійні конфлікти між органами влади різних

рівнів, між окремими керівними працівниками в основі яких була звичайна особиста боротьба за сфери впливу та застосування повноважень. Так, у 1921р. спроба революційного комітету м. Чорнобиль реквізувати піаніно у домовласника Лавлера «для нужд красноармейского клуба» перетворилась на справжнє протистояння із «предвоенкомом» міста Сальніковим. Категоричний тон резолюції Сальнікова на ордері: «...прежде чем присылать подобные бумаги должны поставить меня в известность... [5, арк.51]», свідчив про протистояння між ревкомом та военкомом. У той же час на загальнодержавному рівні це стало наслідком децентралізації влади, відсутності чітко встановлених функцій і повноважень владних установ на периферії та розмежування сфер їх діяльності.

Під виглядом боротьби із контрреволюційним елементом, спекулянтами та іншими соціально-небезпечними особами відбувались звичайні вбивства та переслідування колишніх представників соціальних еліт. При цьому ціна їх життя, враховуючи поспішність виконання вироків та їх масовість, не вартувала нічого. У 1921р. за посадові злочини були засуджені до вищої міри покарання за 48 годин інженер «Всеобщей кампании электричества» Аркадій Нудель та його брат, юрист Головпродукта, Леонід Нудель. Звернення їх матері та співробітників Головпродукта до Голови СНК Раковського дозволило призупинити справу стосовно Леоніда Нуделя. Вирок щодо Аркадія Нуделя ревно чекісти встигли виконати, не отримавши ніякого покарання [11, арк.22–25].

На тлі бурхливих революційних перетворень та управлінської чехарди, в умовах дефіциту фахових кадрів до радянських владних структур потрапило чимало неординарних шукачів наживи. Останні, користуючись моментом, прикриваючись завданнями класової боротьби влаштовували справжні побори щодо представників майнових верств населення. Так, службовець місцевого житлового відділу І. Цейтлін вимагав 115 тисяч карбованців у власника антикварного магазину в Києві М. Золотницького лише за скасування помилкового ордеру про опечатування магазину як покинутого майна. Проте в основу обвинувального вироку щодо І. Цейтліна було покладено розграбування радянського майна під час евакуації з Києва, а не вимагання хабара. Показово, що покарання за давання хабара у вигляді двох років концтаборів отримав і потерпілий – М. Золотницький [12, арк. 59]. І такі інциденти можна помножити. Набули поширення випадки широкого застосування наданих надзвичайних повноважень місцевими владними структурами відносно майнових прошарків соціуму задля зведення особистих рахунків. Характерною в цьому сенсі була суперечка на комерційному підґрунті між таким собі «м'ясником» Аграновичем та власником шкіряного заводу поблизу м. Конотоп М. Шленським. Останній отримав державне за-

мовлення від Чернігівгубшкіра на виготовлення шкір для потреб радянської влади. Агранович, «...имея приятелей в Бахмачском волисполкоме...», написав донос, у якому звинуватив Шленського у приховуванні шкір. У матеріалах кримінальної справи зазначено, що «...Бахмачский военком и предволисполкома Битнер и завпродотделом Вовк подвергли семью истязанию путем шомполизации...[10, арк.77]». Протести Чернігівгубшкіри до розгляду місцевими представниками влади не бралися. Лише втручання вищих органів влади зупинили це беззаконня.

Завданнями пролетарської революції обумовлювались безконтрольні ревізії майна власників. Органи місцевої влади часом не узгоджуючи свої дії ревізували все підряд. Стосовно нашого дослідження яскравим підтвердженням останнього є справа щодо ревізії майна полтавських поміщиків Перцовича та Мирошниченка. У 1919 р. майно поміщицьких маєтків згідно з декретом робітничо-селянського уряду щодо залишеного майна перебувало на обліку місцевого земельного відділу (Клюсово-Зачепилівського), проте ревізійні дії здійснювала комісія Новосанжарського виконкому. Лише після неодноразових нарікань із боку земельного відділу щодо приховування ревізованого майна комісією виконкому остання склала повний його опис. До переліку, окрім інвентаря, нерухомості, предметів розкоші, різних знарядь, потрапили й посуд, білизна, речі повсякденного вжитку. «Живий інвентар» маєтку Мирошниченка як-от: воли, корови та 5 коней у березні 1919 р. були передані земельним відділом на збереження фабрично-заводському комітету 1-го радянського водяного млина в урочищі Горішні Млини. Вже в квітні худоба була виставлена на торги через нестачу фуражу та різні хвороби [3;4]. Загалом тогочасні революційні потреби давали підставу для ревізії будь-чого і в будь-який час: «В Харьковский жилотдел. Ввиду неимения лампочек в совнархозе предлагается выдать ордер на право реквизиции электрических лампочек в частных домах. 450 шт. [9, арк.19]»

Під тиском злиднених умов існування колишні власники намагались отримати зиск від тих селян, котрі займались обробіткою їх колишніх земель. Так, у 1921р. полтавський поміщик М. Колесніков, батько трьох неповнолітніх дітей, намагався домовитись із селянами с. Буланово про виплату йому третини врожаю із колишнього земельного наділу. Свій вчинок він пояснював тим, що в селі залишились люди, котрі знали його «...с хорошей стороны. И я пошел просто просить их помочь мне нуждающемуся с семьей [2, арк.11]».

Справа набула розголосу через скаргу на Колесникова голови місцевого комнежзама та була передана на розгляд до місцевого відділу надзвичайної комісії. Одразу у будинку М. Колесникова та його матері було проведено декілька ревізій майна, у результаті яких їм було за-

лишене одне ліжко, одна подушка та жіночий одяг. За приховування майна колишній поміщик М. Колесніков отримав 5 років ув'язнення у концентраційних таборах.

Масовий характер отримала конфіскація у населення так званих надлишків. При цьому нормування було віддано на відкуп губернським виконавчим комітетам. Так, наказом Полтавського губвиконкому від 11 червня 1920 р. були визначені і оприлюднені норми речей, одягу і продовольчих запасів для населення: «На душу: 0,5 пуда муки; 5 фунтов круп, сала, 2 фунта сахара, 3 фунта соли, 3/4 фунта мыла. На курящего: 1 десяток спичек, 300 шт. папирос. На человека: 6 пар белья, 1 пара ношенных ботинок, 1 пара новых, 1 пара летних ботинок, 1 мужское теплое пальто, 1 летнее, 1 костюм мужской, 1 летний. На женщину: 1 женское теплое пальто, 1 весеннее, 1 летнее, 2 платья (юбка, кофта), 4 летних платья. Постелей не больше числа членов семьи. Кухонной посуды (1 нужный комплект плюс 2-3 кастрюли), сковорода и мелкие принадлежности. На душу: 3 тарелки, 1 стакан, 3 блюда, 1 ложка столовая, 1 чайная [8, арк.122]». Конфіскації підлягали й коштовності: «золото – свыше 16 золотников; серебро – свыше 6 фунтов; звонкая серебряная и золотая монета; всякого рода драгоценности, если они не являются предметами личного пользования», а також алкогольні напої.

Поза сумнівом від ревізії надлишків звільнялись комуністи, члени профспілки, місцевий депутатський корпус. Усім іншим у триденний термін наказувалось добровільно здати надлишки. У цей період отримала надзвичайне поширення система численних клопотань перед владою за тих чи інших представників «колишніх», котрі потрапили у лещата більшовицької каральної системи. Зауважимо, що доля цих, з точки зору радянської ідеології, «буржуазних елементів», «залишків старого ладу» була небайдужа сусідам, колегам, членам різних професійних спілок, навіть працівникам новостворених радянських установ. Особливу значимість мали клопотання членів комуністичної партії. У 1919 р. арешт власника миловарні у м. Ромни О. Вержболовича викликав протест Спілки споживчих товариств Роменського району Сумської області: «Правление союза обращается с просьбой ускорить разбирательство дела Иосифа Адамовича Вержболовича...ввиду того, что И.А. является мыловаром, в течении уже нескольких лет снабжающий союз мылом и пользующийся от союза постоянными денежными авансами на заготовку сырых материалов...арест Вержболовича ставит союз в очень затруднительное положение в смысле снабжения мылом населения района [2]».

У 1921р. на захист дев'ятнадцятирічної мешканки Полтави Юрченко М. Т., котра незаконно оформила документи для працевлаштування колишньому офіцеру царської армії, стала вся небайдужа громадськість міста: про-

фесійна спілка Медикосантруда, жителі «домкомбеда №1-й райкома 13», лікар Гринштейн. Вироком суду їй було винесено покарання у вигляді трьох років концентраційних таборів, проте клопотання «ответственных партийных товарищей [1, арк.90]» перетворили цей вирок на умовний.

Висновки. Радянська дійсність початку 20-х років мала достатньо суперечливий та багато-

компонентний характер. Внутрішньополітична ситуація в країні, стратегії реалізації соціальної політики щодо представників майнових верств населення ускладнювались проголошеною політикою «червоного терору». Це значно підсилювало державний, соціальний та психологічний тиск на «буржуазного обивателя», змушеного постійно шукати стратегії виживання у новостворюваному безкласовому суспільстві.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Архів СБУ в Полтавській області. – Справа 19160. – 90 арк.
2. Архів СБУ в Полтавській області. – Справа 28777. – 138 арк.
3. Державний архів Полтавської області (ДАПО). – Ф Р-19, оп.2, спр. 7. – 19 арк.
4. Державний архів Полтавської області (ДАПО). – Ф Р-19, оп.2, спр. 8. – 24 арк.
5. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО). – Ф 1, оп.1, спр.17. – Арк. 51.
6. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО). – Ф 1, оп.1, спр.60. – 118 арк.
7. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО). – Ф 1, оп.1, спр.60. – 118 арк.
8. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО). – Ф 1, оп.1, спр.58. – 261 арк.
9. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО). – Ф 1, оп.1, спр.87. – 86 арк.
10. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО). – Ф 1, оп.1, спр.121. – 127 арк.
11. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО). – Ф 1, оп.1, спр.122. – 93 арк.
12. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО). – Ф 1, оп.1, спр.121. – Арк. 59

Стаття надійшла до редакції 03.12.2013

REFERENCES:

1. Arkhiv SBU v Poltavs'kiy oblasti. (Archive of Security service of Ukraine in Poltava region). Spr. 19160. 90p.
2. Arkhiv SBU v Poltavs'kiy oblasti. (Archive of Security service of Ukraine in Poltava region). Spr. 28777. 138 p.
3. Derzhavnyy arkhiv Poltavs'koyi oblasti (State Archives of Poltava region). F R-19, op.2, spr. 7. 19 p.
4. Derzhavnyy arkhiv Poltavs'koyi oblasti (State Archives of Poltava region). F R-19, op.2, spr. 8. 24 p.
5. Tsentral'nyy derzhavnyy arkhiv vyshchyykh orhaniv vldy ta upravlinny Ukrainy (Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine). F 1, op.1, spr.17. pp. 51.
6. Tsentral'nyy derzhavnyy arkhiv vyshchyykh orhaniv vldy ta upravlinnya Ukrainy (Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine). F 1, op.1, spr.60. 118 p.
7. Tsentral'nyy derzhavnyy arkhiv vyshchyykh orhaniv vldy ta upravlinnya Ukrainy (Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine). F 1, op.1, spr.60. 118 p.
8. Tsentral'nyy derzhavnyy arkhiv vyshchyykh orhaniv vldy ta upravlinnya Ukrainy (Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine). F 1, op.1, spr.58. 261 p.
9. Tsentral'nyy derzhavnyy arkhiv vyshchyykh orhaniv vldy ta upravlinnya Ukrainy (Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine). F 1, op.1, spr.87. 86 p.
10. Tsentral'nyy derzhavnyy arkhiv vyshchyykh orhaniv vldy ta upravlinnya Ukrainy (Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine). F 1, op.1, spr.121. 127 p.
11. Tsentral'nyy derzhavnyy arkhiv vyshchyykh orhaniv vldy ta upravlinnya Ukrainy (Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine). F 1, op.1, spr.122. 93 p.
12. Tsentral'nyy derzhavnyy arkhiv vyshchyykh orhaniv vldy ta upravlinnya Ukrainy (Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine). F 1, op.1, spr.121. pp. 59.

Делія Оксана Вікторівна – кандидат історичних наук, доцент
Полтавський університет економіки і торгівлі
Адреса: 36000, м. Полтава, вул. Ковалю, 3, оф.538
E-mail: odel2008@mail.ru

Delia Oksana Viktorivna – PhD in history, associate professor
Poltava university of economics and trade
Address: 3, Kovalya Str., office 538, Poltava, 36000
E-mail: odel2008@mail.ru